

Allemaal politici

In weerwil van de processen van vermaatschappelijking en politisering, die de wetenschappen in toenemende mate ondergaan, en niettegenstaande ook het proces van bewustwording van de politieke kaders waarin wetenschappers werken, ontmoet je toch menige professionele-beroepsbeoefenaar, die nog altijd een scherp onderscheid maakt tussen politiek enerzijds en zaken als bijvoorbeeld volksgezondheid en milieuhygiëne of economische en sociale problemen anderzijds.

Aan hem schijnt de gehele naoorlogse discussie over de rol van wetenschap en technologische ontwikkeling in de moderne samenleving ongemerkt te zijn voorbijgegaan. Het besef dat „de professionele formule van zijn vak te zeer gericht is op het instrumentele vakmanschap en te weinig rekening houdt met het bredere maatschappelijk verband en met de politieke aspecten van zijn werk” (Bram Peper en Willem Wolters: *De lastige universiteit*, Rotterdam 1970, blz. 133) is vaak niet tot hem doorgedrongen.

Zo konden we bijvoorbeeld dezer dagen een kersverse minister de mening horen verkondigen, dat hij niet als politicus, doch veeleer als arts was aange trokken en dat zijns inziens het terrein van de milieuhygiëne niet zo sterk politiek geladen zou zijn. En passant maakte hij ook nog een duidelijk onderscheid tussen technische en politieke problemen.

Merkwaardig toch, die ingeroeste opvatting als zou „de” politiek af te zonderen zijn van de belangrijke ontwikkelingen die zich voordoen op menig terrein van wetenschap en technologie. In feite een mening net zo naïef als die van de — helaas — velen die niet naar de stembus gaan, omdat „ze niets met politiek te maken willen hebben”. Net zo’n gevaarlijke mening ook, welbeschouwd.

Wat verstaan de mensen eigenlijk onder „politiek”? Voor velen is dat een ondoorgrondelijk besluitvormingsproces, waarvan de vele (onzichtbare) touwtjes in Den Haag bijeenkomen en dat zich aan de waarneming van alle Nederlanders, een kleine groep in Den Haag uitgezonderd, onttrekt. Een proces ook waarin alle participanten „vuile handen” krijgen en dat doortrokken is van persoonlijke animositeit, achterklap en ambitie. In die enge opvatting zijn politieke beslissingen per definitie irrationele beslissingen, gebaseerd op overwegingen als het appaïseren van de eigen politieke achterban, regionaal of lokaal chauvinisme, zetelverdeling enz.

Niet te ontkennen valt dat inderdaad elementen als hierboven genoemd een rol spelen in het politieke-besluitvormingsproces. De huidige houding van Harold Wilson jegens de toetreding van Engeland tot de Europese Gemeenschap is een — zij het extreem — voorbeeld van een poging tot appaïsering van de eigen achterban („Speak for England” zou je hem willen toeroepen). En de reeds gememoreerde kersverse minister, die zich zo ver verwijderd voelt van (of verheven boven?) het politieke bedrijf, heeft — oh ironie — zijn benoeming in niet geringe mate te danken aan zo’n beslissing in de hier gewraakte eng-politieke zin, gebaseerd namelijk op de Kamerzetelverdeling der regeringspartijen. Deze was — alle rationalisaties achteraf ten spijt — de belangrijkste reden voor uitbreiding van het aantal ministeries.

Maar irrationele en — zo men wil — partijpolitieke overwegingen blijken per saldo toch altijd weer een ondergeschikte rol te spelen in het gros der uitkomsten van het politieke-besluitvormingsproces. De beslissing bijvoor-

beeld dat er — althans voorlopig — geen Hoogovens op de Maasvlakte zullen komen, is een weloverwogen besluit geweest; men kan het bezwaarlijk als irrationeel kwalificeren. En wie de brede discussie er omheen heeft gevolgd, kan nog moeilijker volhouden dat een klein groepje mensen dit in een handomdraai in de bestuurlijke binnenkamertjes heeft bedisseld.

Een andere opvatting van wat politiek is, een ruimere opvatting dan deze enge, wint gelukkig terrein, is ook meer in overeenstemming met de werkelijkheid. In die opvatting is „de” politiek geen afzonderlijk compartiment meer naast de economie, het onderwijs, de kunst e.d. Beslissingen binnen die andere compartimenten zijn ook politieke beslissingen; zij helpen immers mee het gezicht van de toekomstige maatschappij te bepalen.

Deze politieke bewustwording breekt de omheinde terreinen der diverse professies open. Steeds meer komt men tot de erkenning dat besluiten op het ene terrein genomen de toekomstige ontwikkeling voor decennia kunnen vastleggen, met belangrijke consequenties ook voor andere terreinen. De enge beroepscode van de eigen professie is onvoldoende instrument om tot een visie op die *gemeenschappelijke* toekomst te geraken.

In de oude opvatting van politiek was het „de” politicus die de duidelijk onderscheiden compartimenten al naar behoefte moest koppelen of ont koppelen. In de nieuwe opvatting zijn de compartimenten niet meer gescheiden en zorgen wij allemaal, daartoe geïnspireerd door onze visie op de (toekomstige) maatschappij, dagelijks voor de koppeling. Wij allen zijn politici.

Welvaart en welzijn

Een pleidooi voor „bereikbare” doeleinden*

PROF. DR. L. H. KLAASSEN

Als bepaalde begrippen, in het bijzonder op economisch gebied, een plotseling herleeftde belangstelling genieten, is het vaak zinvol te trachten afstand te nemen van de actualiteit en terug te gaan in de geschiedenis van de economie. Niet zelden blijkt dan dat in oudere geschriften veelal fundamentele beschouwingen aan deze zaken zijn gewijd dan vele moderne publikaties vermogen op te brengen. Dit geldt in het bijzonder voor de begrippen welvaart en welzijn. Laat ons daarom een ogenblik verwijlen bij de aandacht die een drietal economen in vroeger dagen aan de problematiek van welvaart en welzijn hebben gewijd.

Het kortst en duidelijkst is waarschijnlijk wel de omschrijving van Carl Menger die hij in zijn *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* in 1872 gaf en waarin hij de betekenis van goederen omschreef als „Die Bedeutung, welche concrete Güter oder Güterquantitäten für uns dadurch erlangen, dass wir in der Befriedigung unserer Bedürfnisse von der Verfügung über dieselben abhängig zu sein uns bewusst sind”¹. Een bondiger omschrijving van de betekenis die goederen — individuele zowel als collectieve — voor ons kunnen hebben, is nauwelijks denkbaar. De nadruk op het bewust zijn van de behoefte is van bijzondere betekenis. Later zullen we hierop nog uitvoerig terugkomen.

Iets concreter laat Pierson zich uit over de waarde die een zaak voor ons heeft²:

„Kent men waarde toe aan de lucht, het zonlicht, het drinkwater, de vriendschap, de kunst, zo verklaart men eenvoudig die zaken te rangschikken onder de goederen. Waarde hechten aan iets, iets ongaarne te missen, het gaarne te verkrijgen.

Doch men kan de uitdrukking waarde ook in een anderen zin bezigen, zodat zij niet slaat op een *soort*, maar op een bepaalde *hoeveelheid* zaken. Wanneer men bijvoorbeeld zegt, dat water en lucht geen waarde hebben, doet men zonder twijfel dit laatste; men geeft dan te kennen, niet dat water en lucht overtollig zijn, maar dat men niets hecht aan een *hectoliter* water, of aan een *kubieke meter* lucht. Dikwijls hechten wij grootte waarde aan een soort van zaken, maar niet de minste aan een bepaalde hoeveelheid van die soort. Het omgekeerde, dit vereischt geen betoog, kan niet plaats vinden: is de soort onbruikbaar, zo is elke hoeveelheid van die soort het evenzeer. Maar indien wij van een artikel zo ruim zijn voorzien, dat het behoort tot de klasse van goederen waaraan hierboven de naam van niet-economisch is gegeven, heeft een kilogram, een liter of een kubieke meter daarvan geen waarde hoegeenaamd”.

Marshall is zo mogelijk nog duidelijker en concreter. Na te hebben gesproken over „Desirable things” en deze te hebben ingedeeld in „material” en „immaterial” zegt hij:

„material goods consist of useful material things, and of all rights to hold, to use, or derive benefits from material things, or to receive them at a future time. Thus

they include the physical gifts of nature, land and water, air and climate; the products of agriculture, mining, fishing, and agriculture; buildings, machinery, and implements; mortgages and other bonds; shares in public and private companies, all kinds of monopolies, patent rights, copyrights; also rights of way and other rights of usage. Lastly, opportunities of travel, access to good scenery, museums etc. are the embodiment of material facilities, external to a man; though the faculty of appreciating them is internal and personal”³.

Het is goed vast te stellen dat van meet af aan de wezenlijke belangstelling van de economen is uitgegaan naar het welzijn van de mens. Zijn voorziening met materiële individuele goederen werd gezien als een wezenlijk onderdeel van dat welzijn, op één lijn te stellen met de materiële collectieve goederen en de immateriële goederen. Nog nooit zal een weldenkend econoom principiële ontkend hebben dat het milieu voor ons welzijn van betekenis is; slechts kan hij dit hebben gesteld voor een situatie waarin „milieugoederen” relatief zo overvloedig zijn in verhouding tot de overige materiële goederen dat het zinvol is de aandacht op de voorziening met de laatste te concentreren. Een situatie die zich in ontwikkelingslanden nogal eens voordoet.

In alle andere gevallen spelen milieugoederen exact dezelfde rol als de overige materiële goederen: zij vormen één van de factoren die bepalend zijn voor het welzijn van de mens. Als zodanig maken zij een wezenlijk onderdeel uit van het terrein dat door de economie wordt bestreken. De citaten die ik zo juist gaf bewijzen het reeds.

Wellicht waren deze citaten niet nodig geweest voor mijn betoog. Geen zinnig econoom zou het immers in zijn hoofd halen te beweren dat milieufactoren irrelevant zijn voor het welzijn, of, dat niet het welzijn doch alleen de welvaart belangrijk is. En toch is dat hetgene wat yelen de economen geneigd zijn aan te wrijven. Zij zouden slechts aan winst denken en niet aan het milieu. Laten we afspreken deze nonsensbeweringen voor goed terzijde te stellen. Zij zijn onjuist en berusten op onkunde van en onbekendheid met de economie. Zij verwarren een individuele producent die de kwalijke neveneffecten van zijn produktie op de gemeenschap probeert af te schuiven met de wetenschappelijke econoom die de totaliteit van alle effecten dient te be-

* *Voordracht voor het Vlaams Economisch Verbond en de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Brussel op 27 april 1971.*

¹ *T.a.p.*, blz. 78.

² *Mr. N. G. Pierson, „Leerboek der Staathuishoudkunde”. Derde druk, Haarlem 1912, blz. 58/59.*

³ *Alfred Marshall, „Principles of Economics”. Eighth Edition, Londen 1938, blz. 54.*

studeren en voor wie deze neveneffecten precies even belangrijk zijn als de primaire produktie die aanleiding was tot het ontstaan van de neveneffecten.

Economische en niet-economische goederen

Bij het pogen het probleem met iets minder botte instrumenten te analyseren, heeft het wellicht zin aan te haken bij het onderscheid (dat overigens ook al meer dan een eeuw oud is) tussen economische en niet-economische goederen. Economische goederen zijn dan die welke aan het ruilverkeer deelnemen en niet-economische die zulks als gevolg van hun overvloedigheid niet doen. Als voorbeeld van een typisch niet-economisch goed wordt veelal genoemd de lucht die wij inademen. Als *soort* is lucht belangrijk, een bepaalde *hoeveelheid* daarvan niet: het heeft geen zin een bepaalde hoeveelheid lucht te koop aan te bieden.

Een en ander houdt in dat een niet-economisch goed tot een economisch goed wordt op het moment dat niet meer een ieder daarvan naar believen gebruik kan maken zonder een ander schade te berokkenen; anders gezegd, zonder een ander te hinderen in zijn pogingen hetzelfde te doen. Een fabrikant derhalve, die de lucht die wij inademen verontreinigt, hindert ons in onze consumptie van reine lucht en maakt daarmee die reine lucht tot een economisch goed. Hij verbruikt de lucht in dusdanige kwantiteiten dat schaarste daarvan optreedt en dus economisch nadeel wordt berokkend. Uit de vroege geschiedenis van de industriële ontwikkeling zijn genoegzaam voorbeelden bekend van milieuverontreinigingen op grote schaal die thans nog voortbestaan en ten dele nog aanzienlijk zijn versterkt door de ontwikkeling van de moderne industrie. In deze gevallen is er duidelijk sprake van een dusdanig gulzig verbruik van milieugoederen dat de toegevoegde waarde gecreëerd door de industriële activiteiten geen zuiver beeld meer geeft van de toeneming van het welzijn.

Men kan echter ook weer niet zeggen dat het totale effect door de milieuverontreiniging tot nihil is gereduceerd, slechts dat het geringer is dan het gecreëerde geldinkomen suggereert. Doch deze constatering is niet nieuw. Reeds eerder zeiden wij dat welzijn niet afhankelijk is van geldinkomen alleen. We gebruiken het inkomen weliswaar als indicator voor het welzijn, bij gebrek aan een betere maatstaf, doch alle economen zijn het erover eens dat deze maatstaf, in het bijzonder ter vergelijking van welvaartsniveaus van rijkere landen, uiterst gebrekkig is, al wordt hij met name door politici juist daar gaarne gehanteerd. Men kan dus blijkbaar niet in absolute zin stellen, dat opoffering van niet-economische goederen in een dusdanige mate dat zij tot economische goederen worden, niet is geoorloofd, doch slechts dat dit het geval is indien en voor zover er elders *geen* compensatie plaatsvindt door het ter beschikking komen van een adequate hoeveelheid economische goederen. De aantasting van het milieu dient dus aanvaardbaar te zijn bij vergelijking met de winst aan overige goederen die wordt bereikt.

Dit inzicht wordt nog versterkt indien we iets dieper nadenken over de vraag wat nu precies niet-economische goederen zijn. Reine lucht is eigenlijk een niet zo goed voorbeeld. Vrije natuur is waarschijnlijk beter. Daarvan kunnen we ook genieten zonder direct een prijs te betalen. Doch niet zonder een offer te brengen. Zich naar de vrije natuur begeven vereist een offer aan moeite en tijd en veelal ook, zij het indirect, aan geld. De natuur in al haar varieërbaarheid naast de eigen deur te wensen is weinig zin-

vol. De natuur neemt ruimte in beslag. Het genieten daarvan betekent dus afstand overbruggen. De moeite, kosten en tijd daarvoor benodigd vormen de prijs die voor het genieten betaald zal moeten worden.

In dit licht bezien betekent aantasting van het milieu dat het genieten van de natuur op een andere plaats, dus verder weg, zal plaats dienen te vinden. Benodigde kosten, tijd en moeite zullen daardoor toenemen. Het goed natuur wordt daardoor dan ook strikt genomen niet van een niet-economisch tot een economisch goed, het was reeds een economisch goed waarvan het genieten offers vergde. Slechts worden de te brengen offers groter. Grotere materiële welvaart kan ons in staat stellen deze offers te brengen. Ook reine lucht elders wordt daardoor bereikbaar. De trek uit de grote steden bewijst dat niet slechts de mogelijkheid hiertoe bestaat, doch ook dat in de realiteit een zeker compromis gevonden kan worden tussen het deelhebben aan de materiële welvaartsstijging door in de stad te werken en het wonen in een schoner en aangamer milieu buiten de stad.

Wanneer we ons het hiervoor gestelde beter zouden realiseren en bovenal minder emotioneel tegenover het probleem zouden staan, zou het ons lichter vallen te beseffen dat wij het zelf zijn die bepalen waar het evenwicht tussen milieu en voorziening met andere materiële goederen tot stand komt. We zullen dan ook inzien dat noch absolute preferentie voor het milieu noch absolute voorkeur voor materiële goederenvoorziening doeleinden zijn die nagestreefd dienen te worden. Een zinvol doel kan slechts zijn een dusdanige voorziening met milieugoederen en andere goederen dat het van de voorziening met beide soorten goederen afhankelijke welzijn zo groot mogelijk is.

Het wezen van het welzijn

Datgene wat wij wensen is dus een evenwichtig pakket goederen waarvan zowel het milieu als de overige goederen een onderdeel vormen. Nu zou deze formulering wellicht de indruk kunnen wekken dat het probleem een statische oplossing toelaat, m.a.w. een gegeven niveau van voorziening met milieugoederen en andere goederen een welzijnsniveau met zich meebrengt, dat in de loop van de tijd constant blijft. Niets is echter minder waar en hier komen we weer rechtstreeks terug bij wat Menger reeds zo duidelijk stelde. Het gaat niet alleen om de goederen die wij bezitten en waarvan wij daadwerkelijk kunnen genieten, maar om de verhouding hiervan tot alle goederen waarvan wij ons bewust zijn dat zij tot ons welzijn zouden kunnen bijdragen. Niet het bezit van goederen bepaalt ons welzijn; het is het werkelijk bezit *in verhouding tot* het mogelijk bezit, de verhouding derhalve tussen behoeftebevredigingsmiddelen en behoeften, de mate dus waarin onze behoeften door de goederen die ons ter beschikking staan kunnen bevredigd.

Dit is een bijzonder fundamenteel punt, alhoewel de betekenis ervan nogal eens gebagatelliseerd wordt. De relevantie van de uitspraak voor ons betoog is nu dat het welzijn een daling zal ondergaan op het moment dat men zich ervan bewust wordt in zijn behoeftebevrediging van meer zaken afhankelijk te zijn dan voorheen zonder dat de daadwerkelijke beschikkingmogelijkheid over de behoeftebevredigingsmiddelen daarmee gelijke tred houdt. De verhouding tussen beide is ten ongunste verstoord en het welzijnsgevoel neemt af. Het is dus niet zo dat ons

welzijn afhangt van wat we hebben, van wat we ons kunnen veroorloven, doch van dat wat we ons kunnen veroorloven in verhouding tot wat we ons zouden willen veroorloven.

Het is bepaald geen nieuwe uitspraak die ik hier gedaan heb. Integendeel, ze is zo oud als de economie zelve en het probleem waarschijnlijk zo oud als de wereld. In tientallen vormen duikt het op. We vragen onszelf af of het geïntensiverde contact tussen de ontwikkelde en de onderontwikkelde wereld de ontevredenheid van de bevolking met het eigen bestaan in de ontwikkelingslanden door vergelijking van het niveau daarvan met dat in de ontwikkelde wereld niet enorm heeft doen toenemen, omdat de daardoor ontstane welzijnskloof niet door adequate materiële verbetering van de welvaart ter plaatse kon worden overbrugd. Het bewustwordingsproces met betrekking tot datgene wat men zou *kunnen* bezitten, is zo snel verlopen in verhouding tot de groeisnelheid van het ter beschikking komende inkomen, dat een toenemende ontevredenheid daarvan wel het onvermijdelijk gevolg moest zijn. Zelfs de gematigden in deze landen, die wel beseffen dat een welvaartspeil als in de ontwikkelde wereld slechts op zeer lange termijn bereikbaar is, worden langzaam ontevreden gemaakt door de planningfilosofie van vele economen die erop berust bewust te hoge doeleinden te stellen voor de toekomstige groei van de welvaart in deze landen. Met uitzondering van het Verre Oosten worden deze doeleinden vrijwel nergens gehaald. Zij doen daardoor, zelfs indien ze in een hogere prestatie resulteren dan zonder plan zou zijn bereikt, toch de ontevredenheid toenemen, eenvoudig omdat de doeleinden steeds te hoog gesteld blijken.

Laten we evenwel niet denken dat dit proces zich beperkt tot de ontwikkelingslanden. Ook in de westelijke wereld wordt de ontevredenheid op twee punten bewust bevorderd, nl. met betrekking tot onze voorziening met materiële goederen en met betrekking tot het milieu. De technische vooruitgang en de reclame zorgen voor steeds hoger gestelde doeleinden voor onze voorziening met materiële goederen; de avant-garde van de milieubeschermers zorgt ervoor, gebruik makend van dezelfde communicatiemiddelen als de fabrikanten, dat wij ons steeds onbehaglijker voelen in onze omgeving. Hoe succesvoller beiden zijn in hun streven, des te ongelukkiger zullen wij ons voelen. En dat betekent niets meer of minder dan dat ons welzijn daalt of in ieder geval aanzienlijk minder stijgt dan zonder deze acties het geval zou zijn geweest. Hoe effectiever de communicatie, des te sterker zullen de „dissatisfactoren” onze maatschappij gaan beïnvloeden en hoe zinlozer al onze inspanningen zullen blijken te zijn.

In een Appendix heb ik getracht bovenstaande gedachten in een eenvoudig model weer te geven en de voorwaarden te formuleren waaronder het welzijn nog zou kunnen stijgen⁴. Ze zijn in wezen simpel. In ieder geval is aan de voorwaarde van een stijgend welzijn voldaan indien de snelheid waarmee het inkomen stijgt groter is dan de toeneming van de onvrede met de materiële voorziening van goederen zowel als groter dan de toeneming van de onvrede met het milieu. Des te sterker derhalve de roep naar milieuverbetering en des te sterker de drang tot een ruimer goederenvoorziening, des te zwaarder zijn de eisen die aan de economie gesteld worden. Slechts een fractie van de bereikte produktieverhoging zal zich dan als een werkelijke welzijnsvergroting aan ons voordoen.

Maar als nu de verbetering van de voorziening met milieugoederen en andere goederen toch niet tot een wezen-

lijke welzijnsverhoging leidt, aangezien onze eisen permanent worden verhoogd, waarom dan al dat geploeter om aan de eisen tegemoet te komen? Waarom laten we de eisen dan niet gewoon achterwege? Dan hoeven we ook niet te ploeteren en blijven we toch even gelukkig als we voorheen waren.

Het antwoord is doodsimpel. Het streven van de mens is altijd op vooruitgang gericht geweest. Het behoort tot het wezen van zijn mens-zijn te trachten zijn levensomstandigheden op een hoger peil te brengen en hij zal dat in sterkere mate doen naarmate hij een hoger educatief niveau heeft bereikt.

Zeker kan het resultaat ook op andere wijze worden bereikt. We zouden dan echter streven naar een toestand zoals die vroeger in sommige industriegebieden van Nederland bestond en waarbij, zoals cynici het beschrijven, de pastoor de mensen dom hield en de fabrikanten ervoor zorgden dat ze arm bleven. Omdat ze onwetend waren voelden ze niet dat ze arm waren en bleven daardoor tevreden. Dit lijkt echter niet het doel dat we zouden dienen na te streven. De gelukzaligheid, die voortspuit uit onwetendheid, is ongeschikt als basis voor het ware geluk. Het is een gezapige zelfvoldaanheid, die geen verder weg gelegen en hogere doeleinden kent.

Natuurlijk is de Belg, die zonder verdere aspiraties van zijn vakantie in de Ardennen geniet, of de Nederlander, die zich op de stranden van de Waddeneilanden volledig tevreden voelt, een wezenlijk gelukkiger mens dan degene, die zich tijdens zijn vakantie in Italië ergert omdat hij zich niet permitteren kan op safari in Oost-Afrika te gaan. Maar moeten hen om deze reden alle informatie over potentiële genietingen elders in de wereld worden onthouden? Kan een mens dan geen geluk deelachtig worden door het besef dat hem ook in de toekomst grotere mogelijkheden beschoren zullen zijn?

Moeten we dan geen acties voeren tegen de toenemende verontreiniging van ons milieu en ervoor trachten te zorgen dat onze steden leefbare plaatsen blijven en onze natuur haar gevarieerdheid en rust blijft behouden? En moeten we de producenten gaan verhinderen ons met betere en goedkopere produkten, die ons leven veraangamen en vergemakkelijken, te voorzien? Of hen te verhinderen ons deze produkten te tonen en aan te prijzen?

Het lijkt, zo gesteld, allemaal wat irrealistisch en ver weg van de wereld waarin wij leven. Wellicht gaan wij door het zo te stellen niet ver genoeg met onze eisen en zijn wij in de werkelijkheid bezig deze eisen vaak al te hoog op te schroeven. We zullen een compromis dienen te zoeken tussen beide extremen: het conservatisme dat ons een gezapige tevredenheid belooft en de extreme vooruitstrevendheid die tot een minstens even extreme aversie tegen de huidige maatschappij leidt.

„Bereikbare doeleinden”

We komen hiermee naar mijn mening tot het wezen van de conflictsituatie waarin we ons momenteel bevinden, nl. de onvereenigbaarheid van de doeleinden die we nastreven of die anderen ons doen nastreven en de middelen en instrumenten die ons ter beschikking staan gegeven de periode die we ons mentaal, wellicht onbewust, gesteld hebben ter bereiking van deze doeleinden. We kunnen eigenlijk niet

⁴ Zie blz. 664.

wachten met het kopen van een grotere auto, een kleuren-televisie, een zeil- of motorboot en een vakantie in Thailand. Nog minder wensen wij lang te wachten voor ons milieu weer volkomen rein is, geluidshinder volledig verdwenen is, onze steden haast onuitstaanbare toonbeelden van leefbaarheid zijn en men het Rijnwater kan drinken. De ontwikkelingslanden willen wij onmiddellijk ontwikkeld zien en niet pas over 50 jaar. Alles moet nu gebeuren, totaal en zonder uitstel.

Er is niet zo heel veel kennis van de economie voor nodig om in te zien dat deze doeleinden niet verwezenlijkbaar zijn. Onze mogelijkheden voor de overzienbare toekomst zijn nu eenmaal beperkt en het formuleren van doeleinden die slechts op zeer lange termijn verwezenlijkbaar zijn heeft slechts zin, indien wij ons van de lengte van deze termijn volkomen bewust zijn. Zijn we dat niet dan treden spanningen op als gevolg van het zelfs op middellange termijn gezien uiterst geringe succes dat in verhouding tot deze doeleinden wordt geboekt. Deze spanningen ontaarden in levensgrote frustraties als we dan bovendien nog regelmatig onze doeleinden ophogen. Dan begint het te lijken op het najagen van een fantoom dat even snel wegglijdt als het benaderd wordt.

Toegegeven moet worden dat planning op middellange termijn niet goed mogelijk is zonder dit te doen tegen de achtergrond van een lange-termijnplan. Wat over 5 jaar gewenst en mogelijk lijkt is slechts dan werkelijk gewenst, indien het past in het raam van datgene wat we over 10 jaar wensen en dit weer past in ons beeld van over 20 of 30 jaar. Doch dit is dan ook de enige functie van onze lange-termijnwensen. Op het moment dat we ons mentaal vertrouwd gaan maken met het maatschappijbeeld voor het jaar 2000 willen we dit ook tot realiteit maken. En dit lukt nimmer op kortere termijn en zeker niet omdat we over 10 jaar het lokkende beeld van het jaar 2000 zullen hebben vervangen door dat van het jaar 2010.

Om deze vicieuze cirkel te doorbreken, zullen we de lange-termijnplannen moeten vertalen in op middellange termijn bereikbare en dus realistische doeleinden en deze leren beschouwen als de *werkelijke* doeleinden, als opgaven waarvan we praktisch allen de verwezenlijking zullen meemaken. Dat we dan, op het moment van de realisatie, weer nieuwe doeleinden gaan stellen is vanzelfsprekend en zelfs gezond. Doch ook die zullen aan de eis van bereikbaarheid moeten blijven voldoen. Niet slechts het nastreven van een goed doel is zinnig; daarbij behoort ook het gevoel de macht te bezitten dit doel te bereiken om daarna weer nieuwe doeleinden te kunnen stellen.

Wellicht zijn er onder de lezers die mij, ondanks de tussenpositie die ik tracht in te nemen, conservatisme verwijten. Misschien hebben zij wel een beetje gelijk. Doch behoudendheid kan stoelen op werkelijkheidszin en dit komt mij, voor zover dit het geval is, niet verwerpelijk voor.

Het stellen van onbereikbaar hoge doeleinden voor ontwikkelingslanden en het wijzen op de gevaren voor de wereldvrede indien deze doeleinden niet worden verwezenlijkt, acht ik verderfelijk en niets meer of minder dan een vorm van macro-chantage. Met dit verschil echter, dat werkelijke chantage tenminste nog een van de partijen iets oplevert. Ook de discussies over het milieu bewegen zich in deze richting. Men beijvert zich nieuwe redenen te bedenken waarom men zich aan zijn milieu dient te ergeren. Alles wat gedaan wordt ter daadwerkelijke verbetering van het milieu wordt schamper afgedaan met de uitspraak:

een druppel op een gloeiende plaat. Dat de plaat gloeiend wordt gehouden door een nerveus vuur eronder ontsnapt aan de aandacht. Bij de reclamemakers op de televisie is het al niet veel anders. De goede en geestige spots uitgezonderd, wordt toch permanent getracht met de meest primitieve middelen de kijker tot kopen te bewegen van produkten waaraan hij nauwelijks behoefte gevoelt. Door de behoefte op te roepen, wordt echter zijn welzijnsgevoel verzwakt en hoopt men dat hij, daardoor geprikkeld, door aankoop van het aangeprezen produkt, het oorspronkelijke evenwicht weer zal wensen te herstellen. Voor zover hij evenwel tot zo'n aankoop niet in staat is, is het effect negatief. Het kunstmatig gecreëerde doel is onbereikbaar en frustratie is het enige gevolg.

Het schijnt dat er bij enkele Nederlandse politieke partijen ten aanzien van de hele hier gereleveerde problematiek enig inzicht begint door te breken. Het is weliswaar helaas nog niet zover als Prof. Dr. P. de Wolff eens heeft gesuggereerd, nl. dat iedere politieke partij haar verkiezingsprogramma vergezeld doet gaan van een begroting voor de komende regeringsperiode waarin de wensen die de partij naar voren brengt, zijn ingebed in een consistent systeem van inkomsten en uitgaven, doch er wordt tenminste over cijfers gediscussieerd. Tot dusver nogal verward en voor de kiezer allerminst duidelijk, maar het begin is er. Indien de leiders van de politieke partijen zouden inzien dat het ook in hun eigen belang is dat deze procedure ingang vindt, zou er al ontzaglijk veel gewonnen zijn. Later zullen zij dan wellicht begrijpen dat ook de kiezers, en dat zijn wij allen, daarvan de heilzame gevolgen zullen ondervinden.

Voorwaarde is wel dat de programma's buitengewoon goed doordacht zijn en zijn gemaakt tegen de achtergrond van realistische prognoses, hetgeen mogelijk is op basis van de middellange-termijnprognoses van het Centraal Planbureau, en niet dat zij op de valreep in elkaar zijn gezet met het doel te zamen met andere partijen de verkiezingsstrijd te winnen. Voorwaarde is eveneens dat een systeem van nacalculatie wordt ingesteld om na iedere regeringsperiode de balans op te maken van oorspronkelijke doeleinden en de mate waarin deze door de regerende partijen tot realiteit zijn gemaakt. Hier ligt misschien een eerste fundamentele taak voor het bureau van een nationale ombudsman (al is zijn taak in principe wat anders bedoeld): de controle van de mate waarin politieke beloften zijn nagekomen.

Nabeschouwing

Ik ben thans aan het einde van mijn beschouwingen gekomen. Een enkel woord zij mij nog gegund om verkeerde indrukken die het voorgaande gewekt mocht hebben, weg te nemen. Ik ben niet tegen een rein milieu en evenmin tegen een hoog inkomen. Ik ben slechts vóór een zinvolle, *realiseerbare* combinatie van inkomen en milieu. Ook ben ik niet tegen het nastreven van hooggestemde doeleinden. Ik verlang slechts dat ze redelijkerwijs *bereikbaar* zijn.

Volgens mij zijn dit de voorwaarden waaraan voldaan dient te worden willen we ons in de westelijke wereld weer wat tevredener gaan voelen. Ondanks het feit dat ons inkomen hoog is, geloof ik dat zelfs dit een bereikbaar doel is.

L. H. Klaassen

Appendix

$$\text{Stel } \omega = \omega_M \left(\frac{G}{G_M}\right)^{\alpha_1} \left(\frac{M}{M_M}\right)^{\alpha_2} \quad (1)$$

waarin ω = bevrediging (welzijn)
 ω_M = maximaal bereikbaar welzijn
 G = voorziening met materiële goederen
 G_M = maximaal bereikbaar voorzieningenniveau met materiële goederen
 M = kwaliteit van het milieu
 M_M = maximaal bereikbare kwaliteit van het milieu

$$\text{Stel verder } p_G G + p_M M = Y \quad (2)$$

waarin p_G = prijs van één goedereneenheid
 p_M = prijs van een „eenheid” milieu
 Y = totale inkomen

Maximalisatie van (1) onder de nevenvoorwaarde (2) levert

$$\frac{p_M M}{p_G G} = \frac{\alpha_2}{\alpha_1} \quad (3)$$

Substitutie van (3) in (1) levert

$$\omega = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} G^{\alpha_1} M^{\alpha_2} \quad (4)$$

waarin
$$\omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} \left(\frac{\alpha_2}{\alpha_1} \frac{p_G}{p_M}\right)^{\alpha_2}$$

Substitutie van (3) in (2) levert

$$G = \frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2} \frac{Y}{p_G} \quad (5)$$

Substitutie van (5) in (4) geeft

$$\omega = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} Y^{\alpha_1 + \alpha_2} G_M^{-\alpha_1} M_M^{-\alpha_2} \quad (6)$$

waarin
$$\omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} \left(\frac{\alpha_1}{\alpha_1 + \alpha_2}\right)^{\alpha_1} p_G^{\alpha_1 + \alpha_2}$$

Indien
$$G_M = G_{M0} e^{\beta_G t}$$

en
$$M_M = M_{M0} e^{\beta_M t}$$

en
$$Y = Y_0 e^{\pi t}$$

wordt (6)
$$\omega = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} e^{\{\pi(\alpha_1 + \alpha_2) - \alpha_1 \beta_G - \alpha_2 \beta_M\} t} \quad (7)$$

waarin
$$\omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} = \omega_M^{\alpha_1 + \alpha_2} Y_0^{\alpha_1 + \alpha_2} G_{M0}^{-\alpha_1} M_{M0}^{-\alpha_2}$$

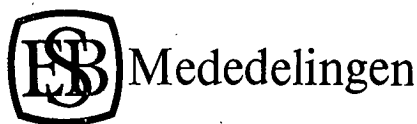
Het welzijn stijgt derhalve indien

$$\pi(\alpha_1 + \alpha_2) > \alpha_1 \beta_G + \alpha_2 \beta_M$$

of
$$\alpha_1 (\pi - \beta_G) + \alpha_2 (\pi - \beta_M) > 0$$

Aan deze voorwaarde is in ieder geval voldaan indien $\pi > \beta_G$ en $\pi > \beta_M$, m.a.w. indien de groei van het inkomen groter is dan de toenemende onvrede met de materiële welvaart zowel als met een toenemende onvrede met het milieu.

Het is duidelijk dat een effectieve wijze van verhoging van ω bestaat in het vervangen van G_M en M_M als te bereiken ideaal door G_D en M_D als bereikbare doeleinden, d.w.z. als doeleinden die op relatief korte (middellange termijn) te verwezenlijken zijn.

Examen operationele research analyst 1971/1972.

Het door de Vereniging voor Statistiek ingestelde examen voor het diploma Operationele Research Analyst zal in januari 1972 wederom worden afgenomen.

Het examen bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een statistische propedeuse in de vorm van het examen Statistisch Analyst Algemeen gedeelte, of eventueel een andere in het examenreglement van het examen Operationele Research Analyst nader gespecificeerde prestatie. Het tweede deel betreft de eigenlijke operationele research. De schriftelijke zitting van

dit examen zal in principe in *januari 1972*, en de mondelinge zitting omstreeks *begin maart* plaatsvinden. Het voor het examen vereiste werkstuk dient vóór 1 november 1971 te worden ingeleverd.

Een volledig beeld van de eisen voor en de gang van zaken bij het examen geeft de uitgave „Examen Operationele Research Analyst, Examenreglement en Examenprogramma”, dat verkregen kan worden door f. 4 over te maken op girorekening 202091 ten name van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam.

Aanmelding voor het examen Operationele Research Aanalyst dient te geschieden vóór 1 oktober 1971 door een inschrijfformulier, dat verkrijgbaar is bij de secretaris van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam, ingevuld te retourneren.

Studiedag voor Toerisme en Recreatie

Op 27 augustus a.s. organiseren het Comité Benelux, afdeling Noord-Brabant en de Nederlands-Belgische Vereniging West-Brabant een studiedag voor toerisme en recreatie in „Het Turfschip” te Breda.

Behandeld worden preadviezen van: Dr. N. Vanhove inzake het toerisme tussen België en Nederland; Prof. Dr. H. C. Kuiler inzake de tweede nationale luchthaven in Nederland en de planologische consequenties hiervan met betrekking tot de recreatie. Verder worden er inleidingen gehouden door: Prof. Dr. A. M. J. Chorus over mentale barrières voor het toerisme tussen Nederland en België en J. E. de Laet over massa-media en massa-toerisme.

Inlichtingen en inschrijvingen (uiterlijk voor 15 augustus) voor deze studiedag bij: VVV-Breda, Willemstraat 17, Postbus 399, Breda, tel. (01600) 3 21 50.

De Sowjetunie en de ontwikkelingslanden

DR. N. J. M. HARDEBOL*

Nederland lijkt wel gefascineerd door het onderwerp ontwikkelingshulp. De ontwikkelingshulp is in staat een factor te worden in de binnenlandse politieke strijd. Toch valt het op, dat er veel meer literatuur is over de absolute en relatieve hoogte van de Nederlandse bijdrage aan de ontwikkelingslanden dan over de interne economische en sociale problemen van die landen zelf, of over de houding van andere donoren tegenover de ontwikkelingsproblematiek. Spruit dit laatste voort uit een gevoel van onmacht, uit een besef dat de Nederlandse bijdrage in verhouding tot die van bijvoorbeeld de Verenigde Staten toch niet zoveel aan het beeld kan veranderen? Hoe dit ook zij, het lijkt ons toch wel nuttig dat er meer aandacht wordt besteed aan de filosofie die achter de ontwikkelingshulp van dominerende landen als de Verenigde Staten, Japan en de Sowjetunie schuilt. Aangezien vooral aan de rol van de Sowjetunie in de ontwikkelingsproblematiek in Nederland nog weinig aandacht is geschonken, lijkt het ons interessant hiervan enige aspecten te belichten.

Voor de beoordeling van de omvang van de ontwikkelingshulp van de Sowjetunie is een moeilijkheid dat de officiële statistieken geen onderscheid maken tussen toegezegde hulp en realisatie en dat over hulp voor de aanschaf van oorlogstuig in het geheel geen officiële cijfers bekend zijn. Volgens gegevens uit een studie van het Ministerie van Buitenlandse Handel van de Sowjetunie bedroeg de ontwikkelingshulp in de periode 1954-1967 vier miljard roebel (\$ 4,4 mrd.); het Amerikaanse Department of State komt op een schatting van \$ 6 mrd. Wij gaan voorbij aan de mogelijke oorzaken van het uiteenlopen van deze schattingen¹. Indien men uitgaat van de hoogste schatting, dan is de economische hulp van de Sowjetunie slechts een fractie van die van de Verenigde Staten. Hoe gering — relatief gezien — de ontwikkelingshulp van de socialistische landen als geheel wel is, blijkt uit een vergelijking met de ontwikkelingshulp van de OECD: volgens een schatting van de OECD bedroeg de ontwikkelingshulp van alle socialistische landen, inclusief de Volksrepubliek China, in de periode 1954-1967 slechts ongeveer 9% van de ontwikkelingshulp van de OECD-landen en niet meer dan 20% van die van de Verenigde Staten afzonderlijk.

Al is de hulp van de Sowjetunie mondiaal beschouwd kwantitatief van geringe betekenis, voor bepaalde landen is de rol van de Sowjetunie zeer belangrijk, omdat die hulp minder gespreid is dan die van de OECD of van de Verenigde Staten.

Doelinden van de Sowjet-hulp

Er zijn verscheidene doelinden, die aan de ontwikkelingshulp van de Sowjetunie ten grondslag liggen;

humanitaire motieven zullen niet ontbreken. Indien de Sowjetunie humanitaire motieven giet in een politiek-ideologisch jargon, moet men voorzichtig zijn daarin aan de humanitaire aspecten voorbij te gaan. Indien een ziekenhuis geschonken wordt, is het gebruikelijk niet uitsluitend te wijzen op de hulp aan de noodlijdende mens, maar uiteraard er een verhaal aan vast te knopen over de oorzaak van dat lijden: de plundering door de kapitalistisch-imperialistische koloniale mogendheden.

Politieke motieven spelen een belangrijke rol. Wij zullen hieraan weinig aandacht besteden, omdat wij ons willen concentreren op de economische aspecten van de relatie tussen de Sowjetunie en de Derde Wereld. Toch kunnen wij aan de politieke motieven niet geheel voorbij gaan, omdat zij in de economische problematiek een grote rol spelen. Voor het inzicht in de ontwikkelingsstrategie van de Sowjetunie is van betekenis, dat men het belang van de Sowjetunie niet verwacht met dat van het communisme. Anders wordt het gedrag van de Sowjetunie onbegrijpelijk. Ondanks de anti-communistische binnenlandse politiek van het huidige bewind in Indonesië, is de Sowjetunie bereid tot een enigszins soepele regeling van de afbetalingsverplichtingen en tot het leveren van reserve-onderdelen voor in het verleden verkocht oorlogstuig. Voor de Sowjetunie zijn haar eigen belangen belangrijker dan het wereldcommunisme. Deze houding wordt door Albanië en de Volksrepubliek China scherp bekritiseerd.

Doordat de Sowjetunie allerm minst een eenzijdige voorvechter van het wereldcommunisme is, maar allereerst aan de belangen van de Unie zelf denkt, krijgen economische motieven een voorname plaats in de bepaling van de ontwikkelingsstrategie. De filosofie, die achter de ontwikkelingsstrategie schuilt, is nog onlangs in het nieuwe Sowjet-plan voor de jaren 1971-1975 als volgt geformuleerd:

„Met de ontwikkelingslanden van Afrika, Azië en Latijns-Amerika, zullen economische relaties tot wederzijds voordeel worden ontwikkeld, mede om de economische onafhankelijkheid van die landen te bevorderen”. Deze formulering is allerm minst nieuw; als sinds jaren duidt de zin in tal van officiële en niet-officiële publi-

* De auteur is voorzitter van de Universiteitsraad van de Universiteit van Amsterdam. Hij werd door de Rijksuniversiteit te Groningen uitgenodigd in het kader van het Studium Generale een voordracht te houden over de Sowjetunie en de ontwikkelingslanden. Dit artikel is een korte weergave van zijn lezing.

¹ Zie: "Policy in the Soviet Bloc on aid to developing countries", OECD, Parijs 1969, blz. 62.

katies op. Zij behelst zonder twijfel de visie van de Sowjetunie en kan zonder meer beschouwd worden als werkelijk representatief voor de houding van Partij en bureaucratie tegenover de ontwikkelingsproblematiek.

Bovenstaande formulering van de officiële houding tegenover de ontwikkelingslanden verdient zorgvuldige aandacht. Allereerst valt op, dat er sprake is van „economische relaties tot wederzijds voordeel”. Wij kunnen hieruit concluderen, dat hulp à fond perdu in de ogen van de Sowjetunie geen genade kan vinden. Geldt dit reeds voor unilaterale hulp, voor multilaterale hulp moet dit a fortiori gelden, want daarbij is nauwelijks kans op voordeel voor het schenkende land.

In onze Westerse ogen roept de formulering „tot wederzijds voordeel” gedachtenassociaties op met de leer van de comparatieve kosten. Wij zijn dan ook geneigd te menen, dat wij, indien de praktijk de theorie dekt, een gedrag kunnen verwachten, dat kenmerkend is voor de normale internationale handel, zoals die ook tussen industrieel ontwikkelde landen voorkomt. Wij nemen immers aan, dat de handel tussen de industrieel ontwikkelde landen beide partijen — eventueel de één meer dan de ander — tot voordeel strekt, althans op de lange termijn. Daartegenover wordt, naar wij mogen aannemen, van Nederlandse zijde ernaar gestreefd om, naast de gewone handelsrelaties, die gekenmerkt worden door wederzijds voordeel, door de ontwikkelingshulp economische relaties te creëren, waarbij het voordeel zoveel mogelijk of zelfs geheel aan de kant van de ontwikkelingslanden is.

Hoe logisch bovenstaande interpretatie van de op het eerste oog ondubbelzinnige formulering van de houding van de Sowjetunie tegenover de ontwikkelingsstrategie ook is, zij is onjuist. De leer van de comparatieve kosten wordt namelijk door de Sowjet-theoretici beschouwd als „... eine Theorie, die die bürgerlichen Wirtschaftswissenschaftler dazu zu benutzen suchen, die Politik der imperialistischen Staaten gegenüber den schwach entwickelten Ländern, die Verewigung ihrer wirtschaftlichen Rückständigkeit und Abhängigkeit von den hochentwickelten kapitalistischen Ländern zu rechtfertigen”². Indien de Sowjetunie spreekt van „wederzijds voordeel” brengt zij, in haar eigen ogen althans, geen keiharde handelsmentaliteit naar voren, maar beoogt zij tot uitdrukking te brengen, dat zij geen politiek van „imperialistische uitbuiting” voert, die in haar opinie kenmerkend is voor alle handelsrelaties die de industrieel ontwikkelde „kapitalistische” landen met de ontwikkelingslanden onderhouden.

Dit alles neemt niet weg dat het juist is, te concluderen dat de Sowjetunie niet welwillend staat tegenover schenkingen en multilaterale hulp, maar veeleer „normale” (normaal, in onze ogen) handel nastreeft. In dit verband is ook het tweede deel van de bovenvermelde formulering van betekenis: „... mede om de economische onafhankelijkheid van die landen te bevorderen”. Men mag niet de fout maken hierin te lezen, dat de economische relaties overwegend andere — bijvoorbeeld politieke — doeleinden zouden hebben dan het bevorderen van de economische onafhankelijkheid. Ook hier is in de eerste plaats sprake van een zich afzetten tegen de doeleinden van de industrieel ontwikkelde „kapitalistische” landen, zoals die door de Sowjetunie worden gezien: het streven naar vereeuwiging van de economische achterlijkheid en afhankelijk-

heid van de ontwikkelingslanden. Wel lijkt het gerechtvaardigd om in het woordje „mede” te lezen, dat het voordeel aan de kant van de Sowjetunie een zelfstandig doel is en dat de ontwikkelingshulp in hoge mate op dit doel is gericht.

Bezien wij de officiële houding van de Sowjetunie door een Nederlandse bril, dan ontdekken wij daarin toch een zakelijke handelsmentaliteit, die wij niet in zodanige vorm tegenkomen in de Nederlandse publieke opinie, zoals die onder andere blijkt uit de programma's van de politieke partijen. De Sowjet-filosofie met betrekking tot de ontwikkelingshulp vertoont veel meer overeenkomst met die van Japan. Ook Japan vertoont een grote terughoudendheid tegenover schenkingen, renteloze leningen en multilaterale hulp en gaat ervan uit, dat de economische relaties met de (Aziatische) ontwikkelingslanden in de eerste plaats het belang van Japan moeten dienen, voornamelijk in de vorm van het veiligstellen van de grondstoffenaanvoer, die van zo'n vitale betekenis is voor de industriële groei van het grondstofarme Nippon.

Realisering van de doeleinden

Theorie en praktijk vallen niet altijd samen en vooral voor de officiële verklaringen van de Sowjetunie geldt dat zij, in Westersè ogen althans, niet steeds ten volle worden gerealiseerd. Beschouwen wij dus nu wat er in de praktijk te zien is van het streven naar wederzijds voordeel en het bevorderen van de economische onafhankelijkheid van de ontwikkelingslanden, waarmee economische relaties worden onderhouden.

Allereerst valt op, dat de Sowjetunie nauwelijks hulp verstrekt in de vorm van schenkingen. Vooral in Afrika zijn een aantal projecten betreffende gezondheidszorg dankzij schenkingen tot stand gekomen, maar het blijven uitzonderingen, kennelijk geïnspireerd door humanitaire overwegingen. Wel verstrekt de Sowjetunie op betrekkelijk grote schaal studiebeurzen aan studenten uit ontwikkelingslanden, waarmee zij in de Unie kunnen studeren. In hoeverre hier van humanitaire overwegingen sprake is, of veeleer juist politieke motieven een rol spelen, is een open vraag.

Er is slechts in zeer geringe mate sprake van deelname aan de multilaterale hulp via de organen van de Verenigde Naties. Deze hulp past niet in de filosofie van de Sowjetunie betreffende de economische relaties met de ontwikkelingslanden. Bijna de gehele hulp van de Sowjetunie bestaat uit het verstrekken van leningen. Enkele uitzonderingen daargelaten, betreft het leningen met een looptijd van maximaal 12 jaar en een rente van 2 à 4%. Is dit wel hulp te noemen? Wij zijn van mening dat de vraag bevestigend moet worden beantwoord. Het is niet altijd eenvoudig om aan financieringsmiddelen te komen voor de ontwikkelingslanden. Het enkele feit, dat er krediet beschikbaar is, is reeds een vorm van hulp bij de economische ontwikkeling. Bovendien berekent de Sowjetunie een betrekkelijk lage rente.

Van veel groter belang is de zorgvuldige wijze, waarop de kredietverlening geschiedt. De Sowjet-hulp richt

² J. Georgijew: *Ökonomik des sozialistischen Aussenhandels*, in „*Gesellschaftliche Beiträge*”, 1964, IV, blz. 422.

zich op een klein aantal grote projecten. Aan de kredietverlening gaat een berekening vooraf van de mate, waarin het project een bijdrage kan leveren aan het nationale inkomen en de werkgelegenheid. Daarbij wordt aandacht besteed aan de vraag in hoeverre brede lagen van de bevolking ermee gebaat zullen zijn. Ook de invloed op de betalingsbalans wordt in ogenschouwen genomen. Dit laatste mede gezien de afbetalingsverplichting. Voldoet het project aan de eisen, dan wordt een krediet verleend van maximaal 40%. Iedere kredietverlening is opgenomen in een handelsakkoord dat, gezien de inconvertibiliteit van de roebel, gebonden is aan een betalingsakkoord. Het handelsakkoord zorgt ervoor, dat het krediet zoveel mogelijk wordt besteed in de Sowjetunie of in andere landen van de Comecon. Indien het krediet dient voor de bouw van fabrieken, komt het voor, dat de Sowjetunie zich verplicht gedurende een zeker aantal jaren bepaalde hoeveelheden van de produkten van die industrieën af te nemen. Zodoende wordt dus ook aandacht besteed aan het betalingsbalansaspect van de last van rente en aflossing.

Wij zijn van mening, dat deze praktijk de filosofie ten opzichte van de ontwikkelingshulp in hoge mate dekt. Uit de wijze waarop de hulp wordt verstrekt, kan inderdaad worden geconcludeerd, dat de Sowjetunie streeft naar (a) economische relaties die tot wederzijds voordeel strekken, waarbij gelet wordt op de vraag of de hulp (b) de economische onafhankelijkheid bevordert. De Sowjet-hulp is opvallend succesvol gebleken, hoewel deze hulp zeer beperkt in omvang en uiterst commercieel is. In vergelijking tot het Westen, heeft de Sowjetunie daarmee desondanks in het algemeen veel resultaat geboekt.

Eén van de belangrijkste oorzaken van het succes is gelegen in het feit, dat men zich beperkt tot enkele projecten, die direct aanwijsbaar rendabel zijn en die onder toezicht van Sowjet-deskundigen worden uitgevoerd. Enerzijds is het succes zodoende welhaast verzekerd, anderzijds wordt voorkomen dat het geld in de zakken van een enkeling verdwijnt. Ook ontloopt de Sowjetunie het verwijt, dat zij het ontvangende land benadeelt door winsttransfer; er is namelijk geen sprake van deelname in buitenlandse projecten. De Sowjetunie komt zodoende slechts zelden op ongunstige wijze in het nieuws. Wel zijn er enkele "joint-ventures", maar die betreffen im- en exporthandelshuizen en hebben een politieke achtergrond. Men kan van de Sowjetunie niet vergen, dat zij bereid zou zijn handel te drijven via de Westeuropese, Amerikaanse en Japanse handelshuizen, die in de ontwikkelingslanden zo'n dominerende positie innemen op het gebied van de in- en uitvoer.

Dat de Sowjetunie zich beperkt tot enkele grote projecten is niet alleen een gevolg van een doelbewuste politiek; ook binnenlandse factoren spelen een rol. Ook binnen de Unie heeft het planning-apparaat een voorkeur voor grote spectaculaire projecten. Er is van de zijde van de ontwikkelingslanden wel eens kritiek geweest op de omvang van de fabrieken die door de Sowjets werden gebouwd.

Het bovenstaande geeft slechts de Sowjet-hulp in zeer grote lijnen weer. Uiteraard zijn er variaties op dit thema. Naast grote, direct aanwijsbaar rendabele projecten, die na zorgvuldige berekeningen tot stand kwamen, zijn er ook weinig nuttige prestige-projecten gefinancierd, zoals luxueuze hotels in Guinea en sta-

dions in Indonesië en Mali. Bij de uitvoering van haar projecten werd de Sowjetunie niet alleen geloofd, maar ook bekritiseerd. Vooral de financiering en de bouw van het beroemdste project — de Assoeandam — is met ernstige conflicten met de Verenigde Arabische Republiek gepaard gegaan. Sommige punten van kritiek brachten de zwakke zijden van de Sowjet-economie op pijnlijke wijze aan het licht en de Sowjets moesten gedogen dat Brits en Zweeds materiaal werd ingezet ten einde de dam op tijd te kunnen afbouwen. Zoals ook bij Westerse hulp het geval was, werden de afbetalingsmogelijkheden overschat en de vorderingen van de Sowjetunie op de ontwikkelingslanden nemen dan ook sterk toe.

Over het algemeen echter overheerst toch de lof en dit is wel gerechtvaardigd. Het moet erkend worden, dat de Sowjetunie zich doorgaans terughoudend heeft betoond, wat betreft inmenging in binnenlandse aangelegenheden door middel van economische hulp, hetgeen haar anderzijds overigens wel de verwijten van Albanië en de Volksrepubliek China op de hals heeft gehaald. De Sowjetunie heeft metterdaad de door haar geformuleerde filosofie in praktijk trachten te brengen, hetgeen in sommige gevallen zelfs leidde tot economische hulp aan uitgesproken „bourgeois régimes”, indien het criterium van eigen voordeel daartoe aanleiding gaf. Het is dan ook onjuist te stellen, dat de Sowjets er niet in zijn geslaagd met economische hulp communistische regimes in het leven te roepen³. Alles wijst erop, dat dit ook niet tot de doeleinden van de economische hulp van de Sowjetunie heeft behoord, in theorie noch in praktijk.

De verhouding tot het Westen

Gezien de zakelijke aspecten van de houding van de Sowjetunie tegenover de ontwikkelingsproblematiek, is het niet te verbazen, dat zij op veel punten het Westen naast zich vindt. De Sowjetunie is tegen internationale organisatie van de wereldmarkten van tropische produkten ten einde de prijzen te steunen. Dit druist in tegen het streven zo commercieel mogelijk in te kopen. Ondanks alle verzekeringen van Sowjetzijde als zou de Sowjetunie door haar plansysteem de ontwikkelingslanden een stabiele vraag naar tropische grondstoffen kunnen bieden, blijkt de Unie in de praktijk een sterk wisselende vraag uit te oefenen en juist op de markt als koper op te treden in perioden, dat de prijs laag is.

Ogenschijnlijk in tegenstelling tot het Westen, is de Sowjetunie vóór afschaffing van invoerrechten op produkten uit ontwikkelingslanden. In werkelijkheid is een dergelijk standpunt een „geste gratuite”, want de gedifferentieerde binnenlandse omzetbelasting biedt de Sowjetunie alle mogelijkheden om de invoer van tropische artikelen af te remmen; de omzetbelasting op tropisch voedsel is prohibitief zwaar. Bovendien wordt op textiel wel degelijk een hoog invoerrecht geheven. Hoe dit ook zij, ook zonder enig invoerrecht is de Sowjetunie altijd in staat de produkten uit de ontwikkelingslanden buiten de deur te houden. Een analoge

³ M. I. Goldman: "Soviet Foreign Aid", New York 1967, blz. 192.

Over de tijd

DRS. W. SIDDRÉ

In één opzicht zijn we gelukkig allemaal gelijk: ieder van ons beschikt over 24 uren per etmaal. Trek daarvan nog een aantal uren om te slapen af, bijv. 8 uur, dan resteren er nog 16 uur om iets mee te doen. Het gaat ons om de allocatie van deze 16 uur (T). Wij gaan er vanuit dat slechts drie alternatieven beschikbaar zijn: een gedeelte van deze 16 uur zal op de arbeidsmarkt ingeruild worden tegen een quid pro quo (T_w); verder zal een gedeelte van deze 16 uur gebruikt worden om te genieten van consumptieve goederen (T_c); tenslotte zal er enige tijd besteed worden aan ons eigen onderhoud en dat van huis en haard, zoals tandenpoetsen en tuinieren (T_m). Niemand zal willen ontkennen, dat de totale beschikbare hoeveelheid tijd (T) gelijk is aan de som van T_m , T_c en T_w .

Staffan B. Linder heeft in een voortreffelijk boekje (*The Harried Leisure Class*, Columbia University Press, New York 1970) ons het een en ander geleerd over de verdeling van deze 16 uur. Daarover gaat deze beschouwing.

Hoe beïnvloedt een verandering in de reële beloning per uur de allocatie van deze 16 uur? De reële beloning per manuur is de beloning van een manuur uitgedrukt in eenheden van een consumptiegoed. Een antwoord op deze vraag kan alleen dan gegeven worden als wij een aantal restrictieve

veronderstellingen maken. Wij zullen aannemen dat er gemiddeld een half uur gemoeid is met het genieten van één eenheid consumptiegoed ($t_c = \frac{1}{2}$ uur); verder zullen wij aannemen dat er gemiddeld een half uur per consumptiegoed besteed wordt aan het onderhoud van dat consumptiegoed ($t_m = \frac{1}{2}$ uur): goederen vragen tijd om geconsumeerd te worden.

Deze veronderstellingen zijn misschien niet erg realistisch, maar de lezer kan straks zelf andere numerieke voorbeelden doorwerken. Toegegeven wordt echter dat deze constanten geen substitutie tussen goederen en tijd toelaten. De reële beloning per uur (w) wordt verondersteld: het inkomen per dag is gelijk aan $w \times T_w = Q$.

Bovenstaande vraag kan nu beantwoord worden. Los de vier vergelijkingen in de vier onbekenden: T_w , T_c , T_m en Q maar op voor iedere waarde van de bekend veronderstelde w . In tabel 1 worden enkele uitkomsten gegeven.

Een toename van de reële beloning per manuur met 200% halveert het aantal gewenste gewerkte uren en verhoogt het reële inkomen per dag met 50%. Als de reële loonvoet naar on-eindig gaat, nadert het aantal aangeboden uren per man tot nul en het reële inkomen tot een maximum.

Het bovenstaande model kan op een-

voudige wijze worden uitgebreid. Sommigen maken gebruik van andermans diensten voor onderhoud van eigen huis en haard; vooral de hogere-inkomenstrekkingen zullen de minder aantrekkelijke onderhoudswerkzaamheden willen uitbesteden: zeg 50% van het totale onderhoud. Zij bieden uren op de markt (T_{w_1}) aan om goederen te kunnen kopen, maar zij bieden nu ook uren (T_{w_2}) aan om diensten van anderen te kunnen kopen. Als w_1 de reële beloning van een manuur voorstelt, dan is $w_1 \times T_{w_2}$ (S) het gedeelte van het inkomen dat door de hogere-inkomenstrekkers aan diensten wordt besteed. Het totale inkomen (R) per dag van deze hogere-inkomenstrekkers is dan gelijk aan $Q + S$, waarbij Q gelijk is aan T_{w_1} maal de beloning per manuur van de hogere-inkomenstrekkers ($= w_1$). Ook in dit tweede model nemen wij aan dat per consumptie-eenheid een half uur nodig is om ervan te kunnen genieten; voorts vergt ieder consumptiegoed in totaal een half uur onderhoud.

Het model bestaat nu uit 7 vergelijkingen in 7 onbekenden, t.w.: Q , T_m , T_c , S , R , T_{w_1} en T_{w_2} . Onderzocht kan nu worden hoe een verandering van de beloning van een manuur van de hogere-inkomenstrekkers t.o.v. de beloning van iemand die diensten levert, de allocatie van de 16 beschikbare uren

opmerking kan men maken ten aanzien van de kritiek, die de Sowjetunie uitoefent op de douane-unies, in het bijzonder de EEG, waar zij de Verenigde Staten aan haar zijde vindt.

Heel de praktijk van de economische relaties met de ontwikkelingslanden is in overeenstemming met de beginselverklaring, waarin de woorden dat die contacten tot wederzijds voordeel moeten strekken niet voor niets staan. Duidelijk blijkt dit ook uit de samenstelling van de goederenstromen: in de export naar de ontwikkelingslanden overweegt de post kapitaalgoederen. Het gaat hier om kapitaalgoederen, die de Sowjetunie in het Westen niet kan verkopen vanwege de weinig geavanceerde produktietechniek, die zij incorporeren. Hetzelfde geldt voor de export van patenten (op enkele uitzonderingen na, zoals patenten op antibiotica, die aan India geleverd werden). Gezien de kwaliteit van de geleverde kapitaalgoederen is de prijs relatief hoog.

Daartegenover worden ruwe grondstoffen tegen relatief lage prijzen ingevoerd.

Al naar zijn politieke instelling zal men de Sowjetpraktijk met betrekking tot de economische relaties met de ontwikkelingslanden uiteenlopend waarderen. Zelfs de bijdragen aan de economische onafhankelijkheid kan men uiteenlopend appreciëren, naar gelang men al dan niet afwijzend staat tegenover economische versterking van politieke regimes die men verwerpt. Bovendien is het mogelijk dat men het ethisch onaanvaardbaar acht in het algemeen iets te verdienen aan economische relaties met ontwikkelingslanden. Wij zullen ons niet wagen aan een waardering van de theorie en praktijk van de Sowjetunie ten aanzien van de ontwikkelingsproblematiek. Wel willen wij één punt benadrukken: de praktijk dekt de theorie in hoge mate.

N. J. M. Hardebol

Tabel 1.

Beloning per gewerkte manuur (w_1), uitgedrukt in eenheden van een consumptiegoed:

	1 eenheid	2 eenheden	3 eenheden	4 eenheden
Werktijd tegen beloning (T_w)	8 uur	$5\frac{1}{3}$ uur	4 uur	0 uur
Tijd benodigd voor eigen onderhoud en dat van huis en haard (T_m)	4 uur	$5\frac{1}{3}$ uur	6 uur	8 uur
Tijd benodigd voor de consumptie (T_c)	4 uur	$5\frac{1}{3}$ uur	6 uur	8 uur
Inkomen per dag in eenheden van het consumptiegoed (Q)	8 eenheden	$10\frac{2}{3}$ eenheden	12 eenheden	16 eenheden

Tabel 2.

Beloning per manuur van de hogere-inkomenstrekker (w_2), uitgedrukt in eenheden van een consumptiegoed:

	2	4	4
--	---	---	---

Beloning per manuur van iemand die diensten levert (w_3), uitgedrukt in eenheden van een consumptiegoed:

	1	1	2
	(1)	(2)	(3)

Werktijd benodigd om consumptiegoederen te kopen (T_{w1})	$5\frac{9}{11}$ uur	$3\frac{13}{17}$ uur	$3\frac{7}{8}$ uur
Werktijd om andermans diensten te kopen (T_{w2})	$1\frac{9}{11}$ uur	$1\frac{9}{17}$ uur	$1\frac{7}{8}$ uur
Tijd beschikbaar voor aantrekkelijk onderhoud van huis en haard (T_m)	$2\frac{10}{11}$ uur	$3\frac{13}{17}$ uur	$3\frac{7}{8}$ uur
Tijd beschikbaar voor consumptieve doeleinden (T_c)	$5\frac{9}{11}$ uur	$7\frac{9}{17}$ uur	$7\frac{7}{8}$ uur
Inkomen per dag van de hogere-inkomenstrekker in goederen uitgedrukt (R)	$14\frac{1}{11}$ eenheden	$18\frac{14}{17}$ eenheden	$21\frac{3}{8}$ eenheden

beïnvloedt. Het model moet opgelost worden naar de twee bekende beloningsvoeten: w_1 en w_2 , waarvan akte in tabel 2.

Uit deze tabel blijkt o.m., dat een verdubbeling van het inkomen van de hogere-inkomenstrekker, bij een gelijk-blijvende prijs van diensten, een werktijdverkortening veroorzaakt van $7\frac{3}{11}$ uur per dag naar $4\frac{12}{17}$ uur per dag. Een vergelijking van de kolommen (2) en (3) laat zien dat een verdubbeling van de prijs van diensten, cet. par., de werktijd zal verhogen van $4\frac{12}{17}$ uur naar $5\frac{1}{3}$ uur per dag. Het inkomen is gestegen van $18\frac{14}{17}$ eenheid naar $21\frac{3}{8}$ eenheid, maar de tijd beschikbaar om te genieten van de consumptiegoederen is minder geworden. Hij houdt dan ook minder consumptiegoederen voor zichzelf over.

In kolom (2) wordt een situatie beschreven waarbij 20% van het inkomen aan diensten besteed wordt. Er wordt per dag $11\frac{5}{17}$ uur besteed aan onderhoud van huis en haard en aan consumptieve activiteiten. De beloning per uur voor geleverde diensten is in kolom (3) 100% hoger dan in kolom (2). De volgende vraag kan nu gesteld worden: hoe hoog zou het inkomen van de hogere-inkomenstrekker moeten worden, bij $w_2 = 2$, opdat hij evenveel

plezierige tijd tot zijn beschikking heeft als in kolom (2). Dit blijkt 4,8 eenheden te zijn.

Als hij derhalve 4,8 consumptie-eenheden per manuur verdient zou hebben, dan is zijn welvaart er relatief niet op achteruitgegaan. Zijn welvaart wordt gemeten in beschikbare uren voor plezierige consumptieve activiteiten en voor plezierige onderhoudswerkzaamheden, zoals tuinieren. Hij werkt nu in totaal uiteraard nog steeds $4\frac{12}{17}$ uur; maar de verdeling van deze uren is drastisch gewijzigd t.o.v. kolom (2) : $3\frac{7}{51}$ uur voor het kopen van consumptiegoederen en $1\frac{29}{51}$ uur per dag voor het kopen van diensten: de hogere-inkomenstrekker biedt relatief meer T_{w2} uren aan om zich zeker te kunnen stellen van de door hem begeerde diensten van anderen.

Volgens Linder dient men bij studies voor het aanbod van arbeid rekening te houden met de tijd, gemoeid met het genieten van consumptiegoederen en voorts met de tijd, die men zelf wil besteden aan plezierige huishoudelijke activiteiten. De traditionele tweedeling werken — vrije tijd is te grof. Een volgende maal komen wij terug op Linders boekje.

W. Sidré

Oost-Europa kroniek

Het negende vijfjarenplan van de Sowjetunie en de ontwikkeling op lange termijn (II)

Na de gortdroge opsomming van plancijfers en werkelijke cijfers betreffende de groei van de Sowjet-economie¹, is het nu de bedoeling het cijfermateriaal van enige afstand en in een breder kader te bekijken. Hoewel het achtste vijfjarenplan (1966-1970) globaal vervuld is, zijn er, als men de groeicijfers in de ontwikkeling op lange-termijn inpast, opmerkelijke structurele veranderingen waar te nemen.

De groei van het netto materieel produkt staat onder invloed van een dalende trend. Was de lange-termijn trendwaarde van het groeipercentage in 1953 nog 11,1, in 1965 was deze gedaald tot 7,0. Het groeipercentage voor de periode 1966-1970 (7,1) sluit hierbij goed aan. Omgerekend in Westerse begrippen groeide het bruto nationaal produkt in de periode 1950-1958 met 7,1% per jaar, doch gedurende 1958-1967 met 5,5%². Kenmerkend voor de totale periode was de ononderbroken snelle groei van de kapitaalgoederenvoorraad (9,0% p.j.), hoewel er in de periode 1958-1967 al een daling van de groei van de investeringen was opgetreden. Wel bleef het groeitempo van de investeringen uitsteken boven het groeitempo van het bruto nationaal produkt; hierdoor bleef ook het aandeel van de investeringen in het bruto nationaal produkt stijgen. Niettemin betekent het afnemen van het investeringstempo, dat in de toekomst

¹ Zie „ESB” van 7 juli 1971, blz. 632-634.

² S. Cohn: „Economic development in the Soviet Union”, Boston 1969.

ook de groei van de kapitaalgoederenvoorraad zal dalen en zal convergeren naar het groeitempo van de investeringen.

De achterblijvende groei van de investeringen gedurende 1966-1970 (7,1% p.j.) bij de plancijfers (8,0% p.j.) en de convergentie tussen de groeitempi van investeringen en nationaal inkomen, welke ook tot uitdrukking komt in de plancijfers voor 1971-1975, heeft de investeringsquote gestabiliseerd. Dit alles betekent een belangrijke structurele wijziging in de productiefunctie van de Sowjetunie. Werd in het verleden de snelle groei van het nationale inkomen hoofdzakelijk bereikt door een snelle groei van de kapitaalgoederenvoorraad, in de toekomst zal een dergelijke groei meer en meer moeten worden bereikt door middel van een snelle groei van de produktiviteit van de productiefactoren kapitaal en arbeid.

Gebruik makend van een zeer eenvoudige Cobb-Douglas productiefunctie met exponenten 0,4 voor kapitaal en 0,6 voor arbeid, is in tabel 1³ een overzicht gegeven van de macro-economische groei van de Sowjetunie. Hieruit blijkt, dat de produktiviteit (om verschillende redenen) is gedaald.

Veronderstellen we een voortzetting van de groei van de produktiviteit

Tabel 1. Economische groei van de Sowjetunie, 1950-1967 jaarlijkse cumulatieve percentages

	1950-1958	1958-1967
Bruto nationaal produkt	7,1	5,5
Bruto investeringen in vaste activa	11,4	6,9a)
Netto kapitaalgoederenvoorraad	9,0	9,0
Werkgelegenheid	1,8	1,7
Gecombineerde groei kapitaal en arbeid	4,6	4,6
Produktiviteit gezamenlijke productiefactoren	2,4	0,9

a) 1958-1966.

Tabel 2. Economische groei van de Sowjetunie, 1970-1980

	1970 b)	pa) = 3%		p = 2%		p = 1%	
		1975	1980	1975	1980	1975	1980
Bruto nationaal produkt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Consumptie	55,3	55,1	55,4	53,8	52,6	52,3	49,6
Bruto investeringen	31,2	31,4	31,1	32,7	33,9	34,2	36,9
Netto, in vaste activa	14,8	15,2	15,0	15,9	16,6	16,8	18,3
Afschrijvingen	12,1	11,9	11,8	12,5	13,0	13,1	14,3
Voorraadvorming	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
Overheid en defensie	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5
Groei bruto nationaal produkt p.j.		6,3	6,3	5,2	5,2	4,2	4,2
Groei consumptie p.j.		6,2	6,3	4,7	4,7	3,0	3,0
Groei „inputs” p.j.		3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2
Groei arbeidsproductiviteit p.j.		4,9	4,9	3,9	3,9	2,9	2,9
Kapitaalcoëfficiënt		4,30c)	4,25	5,46	5,69	7,12	7,76

a) p: groei factorproductiviteit p.j.

b) 1970 basisjaar.

c) (15,2 + 11,9) : 6,3.

Bron: A. Bergson.

teit ad 1% p.j., een jaarlijkse groei van de werkgelegenheid van 1,3% en een groei van 9,0% p.j. van de kapitaalgoederenvoorraad tot 1980⁴, dan zou dat betekenen, dat de investeringsquote in 1980 opgelopen zou zijn tot 48,8. Het groeitempo van het bruto nationaal produkt zou in dat geval 5,4% p.j. bedragen en dat zou betekenen een onaanvaardbare daling van de consumptie per hoofd. Pas bij een jaarlijkse groei van de produktiviteit van 3% zou namelijk de consumptie per hoofd zowel in de periode 1970-1975 als in de periode 1975-1980 stijgen⁵.

Uit tabel 1 blijkt, dat de bruto investeringen in het jongste verleden nog maar met 6 à 7% p.j. groeiden. Uiteindelijk zal de groei van de kapitaalgoederenvoorraad dus convergeren naar een percentage van 6 à 7. Veronderstellen we nu een groei van de kapitaalgoederenvoorraad van 6,0% p.j. dan levert de productiefunctie bij verschillende veronderstellingen t.a.v. de groei van de produktiviteit der productiefactoren de gegevens op zoals vermeld in tabel 2.

Zelfs als de produktiviteit met slechts 1% per jaar zou toenemen, groeit de consumptie nog met 3% p.j., hetgeen bij een bevolkingsgroei van 1% p.j. nog altijd een stijging van de consumptie per hoofd van ongeveer 2% p.j. oplevert. Een produktiviteitsstijging van 2% p.j., dus enigszins lager dan gedurende 1950-1958, levert een groeipercentage van het bruto nationaal produkt op dat overeenkomt met dat voor 1958-1967, 5,2% p.j. Een groei van de kapitaalgoederenvoorraad van 6% hoeft geen zware belasting van de economie te betekenen. Wiles⁶ schat de produktiviteitsstijging voor 1967/68 onlangs nog op 2%, ge-

bruik makend van dezelfde productiefunctie en van met bovenstaande cijfers consistente groeipercentages. Gezien de nadruk welke sinds 1966 van officiële Sowjet-zijde voortdurend op de absolute noodzaak van produktiviteitsstijging wordt gelegd en gezien de hervormingsmaatregelen die met het oog hierop worden genomen, is een stijging van de produktiviteit van 2% p.j. tot 1980 niet onhaalbaar.

De Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties schat in een recent rapport⁷ de groei van het bruto binnenlands produkt van de Sowjetunie, welke nauwelijks afwijkt van de groei van de waarde van het bruto nationale produkt, voor 1950-1967 op 7,6% p.j. Haar projectie voor 1965-1980 is 6,1% p.j. De overeenkomstige cijfers voor het bruto nationale produkt, zoals berekend door Cohn en verwerkt in de tabellen, zijn voor 1950-1967 en 1970-1980 resp. 6,2% en 5,2%. Hieruit blijkt een grotere relatieve teruggang van het groeipercentage in de projectie van de ECE, veroorzaakt door een zeer veel grotere gedetailleerdheid dan in de onderhavige exercitie, door andere en meer definities en veronderstellingen en door een andere benadering. De studie van de ECE concentreert zich bijvoorbeeld geheel op de factor arbeid.

De geprojecteerde groei van het netto materieel produkt voor 1965-1980 bedraagt volgens de ECE 6,4%, een teruggang t.a.v. de trendwaarde voor 1965 (7,0%). Het groeipercentage voor de landbouw (2,6 p.j.) is gebaseerd op de schattingen van de FAO. De groei van

³ De gegevens zijn ontleend aan S. Cohn, R. Moorsteen, R. P. Powell en getabellariseerd door A. Bergson.

⁴ Tevens zijn een aantal min of meer realistische veronderstellingen gemaakt t.a.v. afschrijvingen, voorraadvorming, bevolkingsgroei, overheidsuitgaven en defensie.

⁵ Bij een produktiviteitsstijging van 2% p.j. zou alleen in de periode 1975-1980 de consumptie per hoofd stijgen; bij een produktiviteitsstijging van 1% zelfs dan niet.

⁶ Mondelinge mededeling.

⁷ UNECE: "Economic survey of Europe, 1969. Part 1: Structural trends and prospects in the European economy", Geneva/New York 1970.

de niet-agrarische sector bedraagt daarom 7,2%. Vervolgens is de groei van de produktieve diensten gesteld op een percentage gelijk aan dat van het netto materieel produkt (6,4). De groei van de bouwnijverheid is gefixeerd op 110% van de groei van het netto materieel produkt, nl. op 7,0%. Daar de bouwnijverheid, de produktieve diensten en de industrie te zamen de niet-agrarische sector vormen, impliceert het bovenstaande een groeitempo voor de industrie van 7,4% p.j.

Op grond van verschillende veronderstellingen t.a.v. werkgelegenheidsprojecties zijn de daaruit voortvloeiende groeicijfers voor de arbeidsproductiviteit, zowel voor de economie als geheel als per sector, getest op hun consistentie met dergelijke cijfers, verkregen uit crosssecties en tijdreeksen. Hierboven zijn de uiteindelijke, gecorrigeerde cijfers weergegeven, met dien verstande dat als vaste gegevens werden beschouwd de groei van de landbouw, de gelijkheid tussen de groei van het netto materieel produkt en van de produktieve diensten en de fixatie van de groei van de bouwnijverheid op 110% van die van het netto materieel produkt.

De daling van de beroepsbevolking in de landbouw is geprojecteerd op 2,1% per jaar, zodat de stijging van de arbeidsproductiviteit 4,8% per jaar moet bedragen. De beroepsbevolking daalde de laatste vijf jaar in totaal slechts 3%, samenhangend met een aantal structurele factoren. De beroepsbevolking in de landbouw is sterk vergrijsd en bestaat voor een belangrijk gedeelte uit vrouwen. De op het platteland achtergebleven mannen zijn veelal ongeschoold. Hierdoor wordt de stijging van de kapitaalintensiteit, welke noodzakelijk is voor een sterke daling van de agrarische beroepsbevolking, ernstig belemmerd. De verwachting, zowel van het Amerikaanse Department of Commerce als van officiële Russische instanties, is, dat de agrarische beroepsbevolking tot 1980 1% p.j. zal afnemen. De noodzakelijke produktiviteitsstijging zou dan ongeveer 3,6% p.j. moeten bedragen.

In de studie van de ECE is de factor kapitaal evenwel buiten beschouwing gelaten. In het nieuwe vijfjarenplan 1971-1975 wil men een groei van de agrarische produktie bereiken van circa 3,9% p.j. en een stijging van de arbeidsproductiviteit

van circa 6,7% p.j. Dit zou een daling van de beroepsbevolking betekenen van ongeveer 2,5% p.j., welke men wellicht zal willen forceren met een sterke stijging van de kapitaalintensiteit. De verschuiving in de investeringspolitiek zou hierop kunnen wijzen. In ieder geval heeft de studie van de ECE door de opzet ervan het nadeel dat geen rekening kon worden gehouden met verschuivingen in de investeringspolitiek, in casu ten gunste van de landbouw. Houdt men hiermee wel rekening, dan is een groeipercentage voor de landbouw van ongeveer 3% niet onhaalbaar.

Van verschuivingen in de investeringspolitiek is ook sprake met betrekking tot de industrie. Het aandeel van de produktiemiddelenindustrie (groep A) in de totale investeringen is in 1966-1970 gedaald, dat van de consumptiegoederenindustrie (groep B) gestegen van 4,7% tot 5,3%. In 1975 zal 20% van de capaciteit van de zware industrie wor-

den benut voor de produktie van consumptiegoederen.

In de studie van de ECE is de groei van de industriële produktie voor 1965-1980 (7,4% p.j.) berekend als een soort residu. Hoewel deze berekening op talloze manieren is gecorrigeerd, is de schatting toch teveel op extrapolaties gebaseerd. Verschuivingen in de investeringspolitiek komen niet expliciet tot uitdrukking. Dit is evenmin het geval met de daling van het investeringstempo.

Gegevens voor het nieuwe vijfjarenplan over de investeringen in de industrie ontbreken vooralsnog, zodat er weinig houvast is voor een betere schatting van de industriële produktie. Toch vind ik de opzet van berekeningen zoals van Bergson beter dan die van de ECE, als deze uitgebreid wordt met sector- en bedrijfstakschattingen. Om dergelijke onderzoeken zit men eigenlijk in dit vak al vele jaren te sprongen.

Drs. R. Wetsteyn

Jan Pen, Income Distribution, Allen Lane The Penguin Press, Londen 1971, 424 blz., £ 3.50.

Pen heeft een schitterend boek over de inkomensverdeling geschreven, dat in ruime kring de aandacht behoort te krijgen. Ik stel voorop dat deze bespreking geen recht kan doen aan de rijkdom van het boek van Pen. De glinsterende stijl van Pen is door Trevor Preston in prachtig Engels overgebracht, zodat men in dit omvangrijke werk steeds geboeid en geamuseerd blijft lezen. Wij zijn ervan overtuigd dat velen van dit belangrijke boek over één van de fundamentele vraagstukken in onze samenleving kennis zullen nemen. Daar in het Nederlandse taalgebied geen goed boek over de inkomensverdeling voorhanden is, zou een vertaling in het Nederlands kunnen worden overwogen.

Het boek is in hoofdzaak gebaseerd op het onderscheiden van de personele inkomensverdeling, de functionele inkomensverdeling en de categoriale inkomensverdeling. Daar-

naast treft men een uitvoerig hoofdstuk aan over het inkomensbeleid.

Hoewel ook de wiskundig-economische literatuur op het onderhavige terrein is verwerkt, slaagt Pen erin zonder formules de essentiële samenhangen duidelijk in het licht te stellen. Doordat de conclusies mede steunen op de resultaten van de wiskundige economie en het econometrisch onderzoek, vormt het boek van Pen een fraaie synthese van uitsluitend modelmatige beschouwingen over de inkomensverdeling en eenzijdige economisch-politieke beschouwingen. Wanneer Pen schrijft dat zijn boek wordt gekenmerkt door "... a lack of originality"¹ heb ik de sterke neiging hem tegen te spreken; de opzet, de structuur en de uitwerking van het boek wijken in hoge mate af van de vergelijkbare literatuur, zodat al-

¹ *T.a.p. blz. 22.*

leen al om deze reden van een oorspronkelijke bijdrage kan worden gesproken.

Reeds in het begin van zijn boek maakt Pen de lezer duidelijk dat hij zijn eigen waarderingsoordelen omtrent de inkomensverdeling niet onder stoelen of banken zal steken. Later formuleert Pen deze waardeoordelen zeer expliciet: "income differentials are not necessarily wrong, but their justification must be proved. Very high incomes are wrong"².

Aan het toetsen van deze opvattingen aan andere ethische normen gaan bijna driehonderd bladzijden vooraf, waarin heel wat theoretische beschouwingen de revue passeren. Over al deze bijdragen tot de theorie maakt Pen stimulerende en sprankelende opmerkingen, waaruit de opmerkelijke lezer ook de emoties van de auteur kan registreren. Aardig is bijv. zijn karakteristiek van de theorie van Kaldor, waarvan hij schrijft: "... it is just too ridiculous that this nonsensical theory is still incessantly praised, elaborated and presented at conferences. This waste of time and effort can end only if the vanguard cooperates and it is high time for that"³.

Een erg leuk gedeelte uit het boek betreft de optocht die Pen in het leven roept door de mensen langer te maken naarmate hun inkomen hoger is. In een uur komen ze allemaal voorbij. Eerst zien wij enkele subjecten met een negatieve lengte, dan komen individuen met de lengte

van één sigaret op het toneel. Na ongeveer tien minuten komen de gewone werknemers aan bod, allen als dwergen vermomd. Het blijven dwergen tot ruim tien minuten voor het einde, dan verschijnen de inkomens-trekkers die onze eigen lengte hebben. Zijn deze eenmaal voorbij dan verandert het beeld in enkele minuten volledig; de reuzen komen op. Als laatste John Paul Getty, die ongeveer vijf en twintig kilometer lang is. De scheefheid van de personele inkomensverdeling wordt op deze wijze heel duidelijk geïllustreerd⁴. Het is één van de feiten omtrent de inkomensverdeling die verklaard moeten worden.

Allen die geïnteresseerd zijn in de pogingen van de economie tot die verklaring een bijdrage te leveren en in een scherpzinnige analyse daarvan kan ik dit boek van harte ter lezing aanbevelen. Men wordt dan bovendien nog beloond met door de tekst gestrooide wijsheid, waardoor men wordt genoopt het eigen oordeel steeds opnieuw te overwegen.

Dr. A. Heertje

² T.a.p. blz. 293.

³ T.a.p. blz. 23.

⁴ Vgl. ook J. Pen, *Feitenpresentatie en theorievorming; het geval van de personele inkomensverdeling, opgenomen in de aan Prof. Dr. P. Henripman aangeboden bundel, „Schaarste en Welvaart”, Leiden 1971.*

United Nations: Long-term planning, papers presented to the Seventh Meeting of Senior Economic Advisers to ECE Governments, New York 1971, 206 blz., \$ 4.

Deze bundel bevat het materiaal dat besproken is op de Seventh Meeting of Senior Economic Advisers in november 1969 en is samengesteld door het secretariaat van de Economische Commissie voor Europa van de UNO. Opgenomen zijn: een inleidend hoofdstuk, dat de belangrijkste doelstellingen van de case studies van de verschillende deelnemende landen behandelt; een hoofdstuk waarin de achtergronden van de lange termijn planning worden besproken; de case studies.

De huidige economische en sociale politiek vereist planning en voorspelling van economische grootheden in zowel de socialistische landen als in de markteconomieën. Hierdoor hebben de macro-economische theorieën zich met

behulp van statistische en wiskundige technieken, waarbij computers een belangrijke rol spelen, kunnen ontwikkelen. Volgende stappen zullen gezet moeten worden op de coördinatie van de nationale plannen en programma's op een internationale basis en op geplande economische integratie. Deze bundel wil hierbij een hulpmiddel zijn.

De case studies, waarin gebruik wordt gemaakt van wiskundige modellen, hebben betrekking op Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Tsjechoslowakije, Bulgarije, Polen, de Sowjetunie, Joegoslavië, Roemenië, Hongarije, Zweden, Nederland en Israël. Hierbij worden beschrijvingen gegeven hoe de planning en de prognoses in deze landen plaatsvinden en wat voor modellen hierbij worden gebruikt.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Arbeidsvolume en geregistreerde arbeidsreserve 1950-1966. Regionale

cijfers. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1971, 67 blz., f. 9.

In aansluiting op de in 1967 verschenen publikatie *Arbeidsvolume en geregistreerde arbeidsreserve 1947-1966* en mede in het kader van de regionale rekeningen 1960 en 1965, wordt in deze publikatie een overzicht gegeven van regionale arbeidsvolumereeksen voor de periode 1950-1966. De publikatie werd samengesteld door de heren Drs. Th. Palthe en M. van Gijn van de hoofdafdeling Nationale rekeningen van het CBS.

Centrale werkgeversverbonden VNO en NCW: Ziekteverzuim. 's-Gravenhage 1971, 32 blz., f. 5 excl. BTW.

Een werkgroep van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen VNO en het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond NCW heeft een rapport samengesteld over ziekteverzuim, dat naast een overzicht van de vele factoren die het ziekteverzuim kunnen beïnvloeden, een aantal concrete suggesties bevat voor de aanpak van dit probleem in en door de bedrijven.

Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf: Veranderingen in de branchesamenstelling van nieuwe winkelcentra. 's-Gravenhage 1971, 27 blz., f. 3,50.

Het EIM heeft in 1968 voor het eerst een inventarisatie verricht van de op 1 september 1966 bestaande winkelcentra. In 1969 zijn deze centra opnieuw doorgelicht en zijn de veranderingen naar de toestand per 1 september 1969 weergegeven. Door een vergelijking van de branchesamenstelling op beide genoemde tijdstippen kwamen gegevens ter beschikking over de in een tijdsbestek van drie jaren plaatsgehad hebbende wijzigingen in de branchesamenstelling. Het onderhavige rapport is samengesteld door Drs. A. H. J. M. Beckers.

Jan H. B. M. Huysmans: The Implementation of Operations Research. Publications in Operations Research, vol. 19. Wiley-Interscience, New York 1970, 234 blz., £ 5.75.

Een nieuwe benadering van de problematiek rond de toepassing van operations research, toegespitst op de noodzaak de onderlinge afhankelijkheid van twee belangrijke factoren te onderkennen: de isolering en analyse van een OR-probleem en de toepassing van de onderzoekresultaten.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Inkomensverdeling van werkende gehuwde vrouwen 1964 en 1966. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1971, 33 blz., f. 5.

Deze statistiek is een vervolg op de in 1967 verschenen publikatie *Inkomensverdeling van werkende gehuwde vrouwen 1962*, waarin — voor het eerst — gegevens zijn gepubliceerd over de inkomensverdeling van deze deelnemers aan het arbeidsproces. In afwijking van de over 1962 gevolgde methode, zijn nu de inkomens van de buitenshuis werkende gehuwde vrouwen en die van de in het beroep of bedrijf van de echtgenoot medewerkende vrouwen in afzonderlijke tabellen opgenomen.

Dr. J. van Santen: Welvaart en welzijn, kritisch economisch denken, Euros-

boekje 1970/2, Wolters-Noordhoff, Groningen 1970, 62 blz., f. 7.

Dit boekje, dat een publikatie is van de werkgroep 2000, kiest als uitgangspunt twee ervaringen: de proletariserende, zoals ze tot in het begin van deze eeuw in ons land nog in uitgesproken vorm voorkwam en de huidige bedreiging van ons leefmilieu door water- en luchtverontreiniging, ondraaglijk lawaai enz. Dr. Van Santen levert kritiek op de huidige economische theorie, waarin het subject van het economisch leven abstract, leeg en bloedloos is. Hierdoor worden z.i. kwalijke maatschappelijke ontwikkelingen teveel buiten beschouwing gelaten. De auteur probeert dit duidelijk te maken door korte beschouwingen over de welvaarts-theorie en over de kenmerken van de positivistische economie. Het boekje is

geschreven vanuit een Marxistische visie.

Dr. J. van Santen: Welvaart en welzijn II, het dialectisch alternatief, Eurosboekje 1970/3, Wolters-Noordhoff, Groningen 1970, 114 blz., f. 7.

In dit tweede deeltje van Welvaart en welzijn laat de auteur zien, dat niet alleen de positivistische economische theorie (behandeld in deel I), maar ook die van Marx en de neo-marxisten niet klaar komen met de problematiek van welvaart en welzijn. Dit neo-marxistische boekje is bedoeld om een dialectisch alternatief te ontwikkelen, waarin een ruime plaats voor het welzijn is. Het welzijn overkoepelt de welvaart en is een produktie, georiënteerd op het concrete algemene subject. Het is zeker geen utopie, vrome wens of abstracte norm, maar een concrete eis, aldus de auteur.

HET INDUSTRIESCHAP MOERDIJK

gevestigd te Moerdijk

vraagt een

jong jurist voor de afdeling algemene zaken

De taak van de aan te stellen medewerker zal onder meer bestaan uit:

- de administratieve en juridische begeleiding van grondtransacties;
- het redigeren van verordeningen en andere stukken;
- het secretariaat van diverse commissies.

Ervaring met soortgelijke werkzaamheden strekt tot aanbeveling.

Het salaris zal in nader overleg worden vastgesteld.

De bij de gemeentelijke overheid gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn van toepassing.

Het Industrieschap Moerdijk is een jonge en actieve organisatie, belast met het gereedmaken, uitgeven en beheren van ruim 1700 ha. industrieterrein in Noord-West-Brabant.

Belangstellenden kunnen een brief, liefst met inkt geschreven, onder de letters St sturen aan

W. VERSCHOOR en Drs J.C. OUDSHOORN
Psychologisch Adviseurs
Coolsingel 57 - Rotterdam

Mededelingen

Seminar lange termijnplanning

Associated Marketing Partners (AMP) te Amsterdam zal op donderdag 30 september 1971 in het Congrescentrum van de Utrechtse Jaarbeurs in samenwerking met Prognos (Basel) een seminar over lange termijnplanning organiseren.

Op het seminar wordt gesproken door drie wetenschappelijke leiders van Prognos: Dr. Peter G. Rogge, Dr. Aloys Schwietert en Dr. Manfred Timmermann.

Het programma is in het kort:

1. Unternehmenspolitik im Strukturwandel einer wachsenden Wirtschaft.
2. System der langfristigen Unternehmensplanung.
3. Analyse und Prognose der unternehmensspezifischen Umwelt.

4. Analyse und Prognose der unternehmensinternen Stärken und Schwächen.

5. Analyse der Unternehmensziele.

6. Bildung und Auswahl von Strategien.

7. Durchführung der langfristigen Unternehmensplanung.

8. Zusammenfassung.

Het aantal deelnemers moet — o.a. door de mogelijkheid een zinvolle discussie te kunnen houden — beperkt blijven. Inlichtingen en inschrijvingen (uiterlijk tot 15 september; de maand juli is het bureau gesloten) bij AMP-Associated Marketing Partners M. H. Trompstraat 8, Amsterdam, tel. (020) 18 16 66.

Symposium on Mathematical Methods of Economics

This Symposium, organized by the Institute of Mathematics of the Polish Academy of Sciences in Warsaw (February-July 1972), will create

possibilities of meetings and collaboration of mathematicians and economists. Persons wishing to participate in the activities of the Symposium, whose expenses will be covered by other sources, are requested to apply to the organizing committee, possibly giving some suggestions for topics of discussions during the Symposium.

The essential discussions will be carried on at three seminars, namely:

a. "Von Neumann Seminar" on mathematical models of economical growth and related problems.

b. "Markov Seminar" on dynamic programming with special emphasis on Markov chains with reward.

c. "Farkas Seminar" on convex finite and infinite dimensional analysis.

According to the needs and wishes of the participants other, less formal, meetings and discussions will be organized. Short cycles of lectures on problems connected with mathematics and economics will be welcome. Applications as well as any further suggestions are to be mailed to the address:

Symposium on Mathematical Methods of Economics, Institute of Mathematics Polish Academy of Sciences, Sniadeckich 8, Post Office Box 137, Waszawa 1, Poland, before August 31, 1971. Please give an exact address, your academic rank and the institution you are working for.

Ir. W. C. A. VAN HEESEWIJK BUREAU VOOR RUIMTELIJKE ORDENING N.V.

In verband met de snelle uitbreiding van de activiteiten heeft het bureau behoefte aan versterking van zijn staf met een

VERKEERSONDERZOEKER

die zal deelnemen aan het interdisciplinaire teamwork op het terrein van de ruimtelijke ordening.

De werkzaamheden liggen op het gebied van:

- verkeersstudies in het kader van het structuurplan;
- advies t.b.v. verkeersvoorzieningen;
- toegepaste research op het gebied van verkeer en vervoer;
- technische, economische en sociale vraagstukken in de diverse sectoren van het vervoer.

Voor de functie is vereist:

een voltooide studie op doctoraal niveau (sociaal-geograaf, econoom of civiel ingenieur).

Het bureau heeft een pensioenregeling, ziektekostenregeling en arbeidsongeschiktheidsregeling.

•

Sollicitaties

binnen 14 dagen te richten aan:

Ir. W. C. A. van Heesewijk,
Bureau voor Ruimtelijke Ordening N.V.,
Taalstraat 53,
Vught.

BUREAU VAN GROOTHANDELSVERENIGINGEN TE DEN HAAG

vraagt voor versterking van het secretariaat een

ECONOOM

dan wel een

JURIST

met belangstelling voor
economische vraagstukken.

Aangeboden wordt een afwisselende werkkring met veelzijdige en variërende werkzaamheden, goede honorering en arbeidsvoorwaarden.

Kandidaten moeten bereid zijn zich eventueel aan een psychologisch onderzoek te onderwerpen.

•

Brieven met uitvoerige inlichtingen onder nummer ESB 30-1, Postbus 42, Schiedam.